

УДК 355.3:94(100:477.87)«1916/1917»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.1.8>

Іван ЗУЛЯК

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (zulyak@tnpu.edu.ua)*

Ivan ZULYAK

*Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 M. Krivonosa street, Ternopil, Ukraine, 46027 (zulyak@tnpu.edu.ua)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-2019>

Ярослав БОГДАН

*здобувач вищої освіти
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Slawko2008@gmail.com)*

Yaroslav BOGDAN

*third-level higher education applicant
Ternopil National Pedagogical School Volodymyr Hnatiuk University,
2 M. Krivonosa Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (Slawko2008@gmail.com)*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6965-9863>

**ДИСЛОКАЦІЯ І ПЕРЕМІЩЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АРМІЇ
У ТЕРНОПОЛІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1916–1917 РР.)**

Анотація. *Мета статті* – дослідити особливості дислокації та переміщення підрозділів російської окупаційної армії на території Тернополя у 1916–1917 рр., виявити чинники, що визначали їх розташування та пересування, оцінити вплив військової присутності на місцеве населення і соціально-економічну ситуацію міста в умовах Першої світової війни. **Методологія дослідження.** У роботі застосовано комплекс методів, що дозволяє всебічно проаналізувати дислокацію та переміщення підрозділів російської окупаційної армії у Тернополі в 1916–1917 рр. Передусім використано історико-архівний підхід, який передбачав опрацювання військових донесень, наказів, карт дислокації тощо. Для встановлення послідовності подій та уточнення маршрутів переміщень застосовано хронологічний і порівняльний аналіз, що дозволив зіставити інформацію з різних джерел та оцінити її достовірність. Виявлено стратегічні й логістичні чинники, що визначали розташування військ. Системний підхід розглядав дислокацію та переміщення військ як частину військово-організаційної системи, що взаємодіяла з політичними, соціальними та економічними процесами в окупованому регіоні. **Наукова новизна.** У статті чи не вперше проаналізовано процеси дислокації та переміщення підрозділів російської окупаційної армії на території Тернополя упродовж 1916–1917 рр., систематизовано маршрути переміщень і встановлено взаємозв'язок між стратегічними рішеннями командування та соціально-економічними умовами міста. Дослідження дозволяє розширити розуміння впливу окупаційного режиму на повсякденне життя населення Тернополя та вносить нові дані у дослідження локальної історії Першої світової війни в західноукраїнському регіоні. **Висновки.** Дослідження дозволило встановити особливості дислокації та переміщення підрозділів російської окупаційної армії у Тернополі упродовж 1916–1917 рр. Виявлено, що розташування російських окупаційних військ визначалося стратегічними

та логістичними чинниками, наявністю інфраструктури, транспортних шляхів та доступністю території для розміщення гарнізонів. Результати роботи розширюють розуміння локальної історії Першої світової війни та створюють основу для подальших досліджень військової організації та окупаційних практик у західноукраїнському регіоні.

Ключові слова: Перша світова війна, Тернопіль, російська окупаційна армія, дислокація військ, переміщення підрозділів.

DISLOCATION AND MOVEMENT OF UNITS OF THE RUSSIAN OCCUPATION ARMY IN TERNOPIIL DURING THE FIRST WORLD WAR (1916–1917)

Abstract. The aim of this article is to examine the characteristics of the dislocation and movement of units of the Russian occupation army within the territory of Ternopil in 1916–1917, to identify the factors that determined their deployment and mobility, and to assess the impact of the military presence on the local population and the socio-economic situation of the city under the conditions of the First World War. **Research Methodology.** The study employs a combination of methods that allows for a comprehensive analysis of the dislocation and movement of Russian occupation units in Ternopil in 1916–1917. Primarily, a historical-archival approach was applied, involving the examination of military reports, orders, dislocation maps, and related documents. Chronological and comparative analyses were used to establish the sequence of events and clarify movement routes, enabling cross-referencing of data from various sources and assessment of their reliability. Strategic and logistical factors influencing troop deployment were identified. A systems approach was applied, considering the dislocation and movement of troops as part of a military-organizational system interacting with political, social, and economic processes in the occupied region. **Scientific Novelty.** For the first time, the article analyzes the processes of dislocation and movement of Russian occupation army units in Ternopil during 1916–1917. Movement routes have been systematized, and the relationship between strategic command decisions and the socio-economic conditions of the city has been established. The study broadens the understanding of the impact of the occupation regime on the everyday life of Ternopil's population and contributes new data to the study of local history of the First World War in the Western Ukrainian region. **Conclusions.** The study identifies the characteristics of dislocation and movement of Russian occupation army units in Ternopil during 1916–1917. It has been established that the deployment of Russian occupation forces was determined by strategic and logistical factors, the availability of infrastructure, transportation routes, and the accessibility of territories for garrison placement. The results enhance the understanding of the local history of the First World War and provide a basis for further research on military organization and occupation practices in the Western Ukrainian region.

Key words: First World War, Ternopil, Russian occupation army, troop dislocation, unit movements.

Постановка проблеми. Питання дислокації та переміщення підрозділів російської окупаційної армії на території Тернополя під час Першої світової війни залишається недостатньо дослідженим у науковій літературі. Постановка проблеми зумовлює необхідність комплексного аналізу дислокації та переміщень військових підрозділів із використанням архівних матеріалів, картографічних даних та документів місцевої адміністрації, що дозволяє відтворити повну картину окупаційної присутності та її наслідків.

Мета статті – дослідити особливості дислокації та переміщення підрозділів російської окупаційної армії на території Тернополя у 1916–1917 рр., виявити чинники, що визначали їх розташування та пересування, оцінити вплив військової присутності на місцеве населення і соціально-економічну ситуацію міста в умовах Першої світової війни.

Аналіз досліджень та публікацій. Досліджувана проблема не висвітлена в українській історіографії. Однак ті чи інші загальні питання, дотичні до її аналізу, пов'язані з подіями Першої світової війни, певною мірою вже вивчені. До відомих дослідників належать О. Рєєнт та Б. Янишин [1, с. 3–33], О. Рєєнт [2, с. 2–17], В. Головченко та В. Солдатенко [3], О. Рєєнт та Б. Янишин [4, с. 4–21], В. Окаринський [5], С. Орлик [6], І. Зуляк та С. Сегеда [7, с. 48–62],

І. Зуляк та А. Кліш [8, с. 190–203], І. Зуляк та В. Ковбаса [9, с. 46–54], І. Зуляк та Я. Богдан [10, с. 34–41; 11, с. 73–73; 12, с. 115–118; 13, с. 63–70] та інші. **Оснoву джерельної бази** складають видання «Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників» [14] та архівні справи фонду Р-302 «Військовий комендант м. Тернополя» Державного архіву Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.) [15–20].

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша світова війна виступила своєрідним вододілом у розвитку людства: вона підсумувала тенденції «довгого» ХІХ ст. та водночас істотно окреслила основні напрямки глобального розвитку впродовж наступних десятиліть [4, с. 4]. Українські території зазнали значних руйнувань: від початку бойових дій улітку 1914 р. Галичина, Волинь та, у меншому обсязі, Центральна Україна перетворилися на один із головних театрів воєнних дій на сході Європи [2, с. 528]. На тлі цих подій важливого значення набуває аналіз діяльності окупаційних адміністрацій у містах, які опинилися у центрі військових операцій. У документах військової адміністрації Тернополя 1916–1917 рр. відображено різні аспекти функціонування гарнізону, зокрема питання дислокації військових підрозділів, організації їхнього матеріально-технічного забезпечення, кадрових змін, взаємовідносин із союзними військовими частинами та взаємодії військової адміністрації з місцевими органами влади.

У документах військової адміністрації Тернополя 1916–1917 рр. відображено різні аспекти функціонування гарнізону, зокрема питання дислокації військових підрозділів, організації їхнього матеріально-технічного забезпечення, кадрових змін, взаємовідносин із союзними військовими частинами та взаємодії військової адміністрації з місцевими органами влади. Зокрема, 16 жовтня 1916 р. у рапорті командира 6-го легкого артилерійського дивізіону, адресованому військовому комендантові Тернополя, повідомлялося про прибуття підпорядкованого підрозділу до міста. Згідно з документом, дивізіон прибув залізничним транспортом чотирма ешелонами 29–30 вересня поточного року. У рапорті наведено відомості про чисельність особового складу: 1 штаб-офіцер, 20 обер-офіцерів, 2 лікарі, 2 військові чиновники та 817 нижніх чинів. Кінний склад налічував 688 коней [15, арк. 16].

До обозу дивізіону входили 9 парних артилерійських возів, 3 інструментальні вози, 1 віз для перевезення дивізіонної майстерні, 2 аптечні двоколки, 1 ветеринарна двоколка, 3 двоколки для транспортування хворих і поранених, 8 господарських двоколок, 17 інтендантських парних возів та 7 польових кухонь. Крім того, зазначалася наявність автотранспорту – три три-тонні вантажні автомобілі, один вантажний двотонний автомобіль, два мотоцикли з ящиками та два екіпажі. Після прибуття дивізіон розквартировано та розміщено табором у місті [15, арк. 16].

В іншому документі, адресованому військовому коменданту Тернополя, повідомлялося про подальше переміщення дивізіону. Згідно з телеграфним розпорядженням командування, підрозділ виступив із міста у визначеному порядку [15, арк. 19]. Його маршрут пролягав через Чортків, Устечко та Городенку в напрямку Коломиї [15, арк. 20]. У службовому повідомленні жовтня 1916 р. також зазначалося, що тимчасовим місцем перебування одного з підрозділів батальйону було місто Дубно [15, арк. 60].

Окремі документи відображають заходи військового командування щодо забезпечення безпеки у прифронтовій зоні. Так, 6 червня 1916 р. у службовому листі до військового коменданта Тернополя повідомлялося про пересилання копії таємного наказу головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, доведеного до відома підпорядкованих військових частин [15, арк. 67]. У наказі наголошувалося на випадках використання ворожими агентами маскування шляхом переодягання у форму офіцерів, лікарів, військових чиновників, уповноважених Червоного Хреста та сестер милосердя. З метою запобігання подібним випадкам – усіх

офіцерів, військових лікарів, чиновників військового відомства та сестер милосердя зобов'язували під час виїзду за межі місця дислокації мати при собі посвідчення особи з фотокарткою, засвідчені підписом і печаткою командира відповідної військової частини або установи [15, арк. 68]. Термін оформлення таких посвідчень встановлювався до 1 липня 1916 р., а всі особи, які прибували до військових частин після цієї дати, мали отримувати їх в обов'язковому порядку [15, арк. 68].

Документи також містили відомості про дислокацію окремих підрозділів у Тернополі та його околицях. Зокрема, у службовому повідомленні подано інформацію про прибуття та розташування особового складу 11-го авіаційного загону. Згідно з наказом командира підрозділу, для обліку і контролю прибулих офіцерів та нижніх чинів необхідно подавали відповідну інформацію. Авіаційний загін розмістили у Малій Плотичі та на околицях, розташованих на північ від Тернополя [15, арк. 79].

Важливі відомості про функціонування військової авіації містяться у рапорті командира авіаційного дивізіону, адресованому військовому коменданту міста. У документі повідомлялося про завершення будівництва залізничної тупикової колії на ділянці Тернопіль-Озерна, що мала забезпечити зручність транспортування та складання літаків. Безпосередньо біля колії планувалося облаштувати аеродром, на якому здійснювалися б операції зі спуску та підйому літаків. У зв'язку з цим пропонувалося розмістити командування авіаційної бази, а також склади бензину, мастильних матеріалів і бомб поблизу аеродрому, однак поза межами міста [16, арк. 18].

У іншому оперативному повідомленні зазначалося, що через значну завантаженість міста військовими та тилловими установами розміщення підрозділів 45-го корпусу безпосередньо в Тернополі не допускалося. Натомість дозволялася дислокація у прилеглих населених пунктах, розташованих на схід від міста, за умови, що відповідні села не були зайняті тилловими установами фронту та армії [15, арк. 95].

У телеграмі, адресованій військовому комендантові Тернополя, а також командуванню військових частин у Чернівцях та штабу армійських з'єднань, містилося розпорядження щодо термінового виділення офіцерського складу для потреб 45-й армійського корпусу. Згідно з наказом, начальнику 3-ї запасної бригади доручалося негайно виділити зі змінного складу запасних частин **100 офіцерів**, а також додатково **40 офіцерів із підпорядкованих формувань ополчення**. Загальна кількість особового складу, що підлягала відрядженню, становила **140 офіцерів**. Зазначених військовослужбовців зобов'язували до 25 червня 1917 р. прибути у розпорядження військового коменданта Тернополя. Метою такого розпорядження було оперативне доукомплектування офіцерськими кадрами підрозділів 45-го армійського корпусу [17, арк. 1].

У телеграмі, надісланій начальникові гарнізону Тернополя містилося термінове розпорядження щодо перерозподілу офіцерського складу між військовими частинами. Копії документа скеровували командиріві 41-й армійського корпусу, штабу 7-ї армії та штабу корпусу. У документі зазначалося, що з числа **250 офіцерів**, призначених для 45-й армійського корпусу, необхідно **негайно відрядити 70 офіцерів** до 4-й армійського корпусу, розташованого в районі Козови для доукомплектування **підрозділів корпусу, які зазнали значних втрат під час бойових дій** [17, арк. 8]. До 45-й армійського корпусу відряджали і **трьох прапорщиків** – Тереховича, Бауде та Дорохова, які на то час перебували в Чернігові для **поповнення особового складу корпусу**, який потребував кадрового підсилення [17, арк. 9].

У таємному розпорядженні від 27 квітня 1917 р. командування 7-ї армії військовому комендантові Тернополя повідомляло про необхідність розвантаження міста від значної кількості військових установ і підрозділів. Передбачалося негайно вивести з міста і розмістити

в інших населених пунктах низку військово-адміністративних і тилкових структур. До їх числа належали загальний корпусний суд, військовий слідчий та прокурор корпусного суду, штаб 48-ї бригади ополчення, управління 1-го важкого артилерійського дивізіону, управління 202-ї та 205-ї артилерійських бригад, управління 14-го інженерного загону, а також інтендантські та матеріальні склади декількох військових частин, зокрема підрозділів сибірських стрілецьких полків. Йшлося про склад амуніції 47-го Сибірського полку та речові склади 45-го, 46-го, 48-го і 52-го сибірських полків [18, арк. 2].

Окрему групу документів становить службове листування щодо взаємовідносин із військовослужбовцями союзних держав. У службовому листі, адресованому коменданту Тернополя, наведено витяг із листування командира корпусу щодо поведінки нижніх чинів бельгійського підрозділу. Прапорщик Іванов охарактеризував дії військовослужбовців Брадфера, Дельпорта та Галанда як «викличні», однак у документі підкреслювалося, що конкретних фактів порушення дисципліни не зафіксовано. Згідно з правилами бельгійського військового статуту, нижнім чинам дозволялося паління на вулиці, тому така поведінка не могла розглядатися як дисциплінарний проступок [15, арк. 144].

У подальших роз'ясненнях наголошувалося, що бельгійський підрозділ був частиною армії союзної держави, а тому до його військовослужбовців не можуть застосовуватися дисциплінарні норми російської армії. Водночас зазначалося, що прапорщик Іванов не володів французькою мовою, що ускладнило комунікацію. У документі підкреслювалося, що застосування сили або погроз зброєю щодо військовослужбовців союзного підрозділу є неприпустимим [15, арк. 145]. У випадку виникнення подібних ситуацій офіцер мав доповісти комендантові, який через відповідні канали повідомляв командування бельгійського дивізіону або штаб корпусу. У цьому контексті наголошувалося на необхідності дотримання наказу військам Південно-Західного фронту, що регламентував належне ставлення до союзних військових частин [15, арк. 146].

У таємному службовому листі військовому коменданту Тернополя повідомлялося про кадрові зміни, пов'язані з реорганізацією військового підрозділу. У зв'язку з переформуванням батальйону в полк прапорщик Баляев мав повернутися до складу підрозділу для виконання обов'язків командира роти. У зв'язку з цим порушувалося клопотання про його звільнення з посади ад'ютанта військового коменданта та відрядження до батальйону. Натомість на цю посаду пропонувалося призначити прапорщика Кисельова, який, як зазначалося в документі, відповідав вимогам служби [15, арк. 149].

У рапорті, адресованому військовому комендантові Тернопільського гарнізону, повідомлялося про передислокацію 21-ї піхотної запасної бригади до міста. Для її розміщення відведено приміщення на площі Собеського, будинок 1 [15, арк. 159]. Документи 1917 р. відображали подальший розвиток військово-адміністративної системи гарнізону. У службовому листі начальника Волинської міської поліції до військового коменданта Тернопільського гарнізону порушувалося питання участі представника військового відомства у роботі квартирної комісії, що займалася питаннями розміщення військовослужбовців у місті [16, арк. 1]. У телеграмі начальника штабу 11-ї армії повідомлялося про відрядження до Тернополя підпоручика Златогорова з метою проведення інформаційного повідомлення для офіцерів і солдатів гарнізону. У документі містилося прохання забезпечити офіцерові необхідне сприяння та надати приміщення для проведення заходу, за можливості використавши для цього приміщення кінематографу [16, арк. 15].

Подальші документи червня 1917 р. відображають організацію функціонування гарнізону, зокрема питання розквартирування військових підрозділів, переміщення тилкових установ і медичних закладів. У рапорті, адресованому начальнику гарнізону, повідомлялося про

стан розташування батальйонного штабу та звільнення приміщень, визначених для його розміщення [16, арк. 24].

У службовому повідомленні штабу VII армійського корпусу зазначалося, що частина військових і тилових установ ще не була виведена з Тернополя через організаційні причини, зокрема відсутність вказівок щодо їхнього подальшого розміщення або необхідність завершення службових справ у місті [16, арк. 28]. Інші документи повідомляли про прибуття до міста 1-го Аргунського козацького полку та подальшу організацію його передислокації. У рапорті зазначалося, що на час прибуття полку місто перебувало у незадовільному санітарному стані, а необхідні приміщення для розміщення підрозділу були відсутні [16, арк. 30]. Подальші телеграми містили розпорядження щодо зміни маршруту руху підрозділу та підтвердження його скерування до Тернополя [16, арк. 31, 33].

Документи також містили відомості про організацію медичного забезпечення гарнізону. Зокрема, у рапортах головного лікаря 35-го запасного госпіталю повідомлялося про переведення цього медичного закладу до Бучача та завершення його передислокації [16, арк. 35, 37]. У низці документів порушувалися питання організації роботи гарнізонної адміністрації, зокрема створення комісії для виведення військових установ із міста та координації цього процесу [16, арк. 40, 57]. Телеграми також повідомляли про направлення до гарнізону додаткових офіцерів та службовців для виконання адміністративних функцій [16, арк. 42, 62, 68, 84].

У документі викладено правила поведінки військовослужбовців, які пересувалися з прохідним свідоцтвом. Військовослужбовець повинен дотримуватися дисципліни, поводитися ввічливо та коректно, дотримуючись свого звання. У разі, якщо під час шляху він зазнавав образ від цивільного населення, мав право звертатися зі скаргою до відповідних сільських, волосних або поліцейських органів, а у випадках військової необхідності – до першого за маршрутом військового начальника [20, арк. 18].

Під час проходження через села чи міста, військовослужбовець мав пред'являти своє прохідне свідоцтво місцевим органам влади та при необхідності просити допомоги від населення у забезпеченні їжею або місцем для ночівлі з оплатою за рахунок виданих йому на це грошей. У пунктах розташування військові частини, дозволялося звертатися до командирів підрозділів із проханням про тимчасовий відпочинок або забезпечення продовольством [20, арк. 18]. Якщо під час шляху військовослужбовець захворів, його зобов'язували з'явитися до місцевого військового начальника або, у випадку неможливості, просити місцеву владу про доставку до найближчого медичного закладу та негайне повідомлення про стан здоров'я його командира [20, арк. 18].

Пересування мало здійснюватися без зупинок у дорозі без спеціального дозволу військового начальства. На вимогу цивільних або поліцейських органів, а також військових начальників, прохідне свідоцтво пред'являлося у будь-який час доби. За порушення дисципліни або неналежну поведінку військовослужбовець передавався до місцевого військового начальника для подальшого направлення за призначенням [20, арк. 18].

При слідуванні у складі команд самовільне відхилення від маршруту тягло за собою дисциплінарні стягнення. У разі непередбаченої зупинки під час шляху необхідно було повідомити першого зустрічного військового начальника або відповідні органи влади, а на залізничних станціях та пароплавних пристанях – коменданта станції чи жандармів для підтвердження причини зупинки у прохідному свідоцтві [20, арк. 18].

Після прибуття до місця призначення, військовослужбовця зобов'язували з'явитися до підрозділу або установи, куди його скеровували, та пред'явити прохідне свідоцтво. Якщо прибуття відбулося раніше встановленого терміну, залишені кошти для харчування залишалися у його розпорядженні. У випадку запізнення до шести днів і за наявності законних причин

затримки він міг бути звільнений від дисциплінарного покарання, але запізнення понад шість днів вважалося самовільним залишенням частини [20, арк. 18]. Місцеві сільські, волосні та поліцейські органи зобов'язували надавати військовослужбовцям із прохідним свідоцтвом усю законну допомогу. У разі раптової смерті, місцева влада мала негайно повідомити військового начальника, передати усі належні державні та особисті кошти і речі померлого, а також відповідні документи [20, арк. 18].

Серед матеріалів справи містяться й документи, що відображали повсякденні аспекти військової служби. Зокрема, заява молодшого унтер-офіцера Михаїла Дворника повідомляв про втрату Георгіївського хреста IV ступеня, яку він просив внести до офіційного наказу [16, арк. 45]. Інший документ містив клопотання підпоручика щодо збереження службової квартири у зв'язку з рішенням квартирної комісії про скорочення житлової площі [16, арк. 68 зв.].

Важливим джерелом для вивчення структури військової адміністрації міста був документ № 104 за 1917 р., у якому подано детальний перелік розквартированих у Тернополі військових частин, санітарних підрозділів та адміністративних установ. У документі зазначалися місця розташування управління губернатора, поліції, установ Міністерства землеробства Південно-Західного фронту, навчальної дирекції, а також органів гарнізонного управління, зокрема канцелярії начальника гарнізону та управління коменданта міста [16, арк. 104].

Окрім того, документ фіксував місця розташування різних військових підрозділів. Зокрема, робочої роти, піхотних полків, 283-го піхотного запасного полку, контррозвідального відділу XI армії та інших структур гарнізону [16, арк. 104 зв.]. Окрему групу становили санітарні та медичні установи, серед яких санітарна автомобільна колона Червоного Хреста, дезінфекційні підрозділи, канцелярія пунктів Червоного Хреста, військові санітарні автомобільні відділи та мобільна авіаційна база [16, арк. 104 зв.].

У «Правилах ведення санітарного квитка, визначався порядок обліку та супроводу військовослужбовців, яких направляли на лікування до медичних установ. Згідно з інструкцією, кожен військовий чин, якого скеровували на лікування до лазарету, госпіталю, лікарні або санітарної станції, мав бути забезпечений санітарним квитком встановленого зразка на бланку з печаткою частини. Документ підписувався лікарем військової частини, а у підрозділах, де лікаря не було – начальником частини [19, арк. 28 зв.].

Санітарний квиток отримував номер, який також зазначався на всіх його відривних частинах. Цей номер відповідав запису, під яким хворого вносили до книги обліку хворих у частині. Після прибуття військовослужбовця до лікувального закладу, канцелярія госпіталю вносила необхідні відомості до відривного талону. Після встановлення точного діагнозу госпітальний ординатор не пізніше третього дня перебування хворого, передавав відповідний відривний талон до канцелярії госпіталю, яка того ж дня надсилала його до військової частини, з якої прибув хворий, для передачі лікарю [19, арк. 28 зв.].

У випадку зміни діагнозу аналогічні відомості вносилися до наступних відривних талонів. Якщо хворого переводили до іншого лікувального закладу, канцелярія установи, що здійснювала переведення, робила відповідну відмітку про дату відправлення в одному з відривних талонів. Після прибуття пацієнта до нового медичного закладу канцелярія заповнювала решту необхідних граф і надсилала цей талон до тієї військової частини, звідки хворий був направлений до першого лікувального закладу [19, арк. 28 зв.].

У разі виписування військовослужбовця з лікувального закладу або його смерті, робилася відповідна відмітка у нижній частині санітарного квитка. Квиток із невикористаними відривними талонами повертався до військової частини, з якої хворий був направлений, для передачі лікарю. Отримані у частині відривні талони лікар систематизував за номерами, а після повернення основного квитка його наклеювали на зворотний бік першого аркуша. Санітарні квитки

підшивалися в алфавітному порядку за прізвищами хворих, зберігалися упродовж одного року, після чого підлягали знищенню [19, арк. 28 зв.].

У документі військової прокуратури 1-ї армії, адресованому військовому комендантові Тернополя, містилося розпорядження негайно звільнити з-під варти двох військовослужбовців. Йшлося про солдатів 91-й піхотного Двінського полку – Мойсея Зільбермана та Меєра Зака, які утримувалися на гарнізонній гауптвахті. Військовий прокурор вимагав негайно звільнити їх і направити до своєї військової частини [19, арк. 2]. У документі, надісланому до коменданта Тернополя представники комітету офіцерських депутатів зверталися з проханням видати розпорядження про звільнення з-під арешту рядового Семена Шагарова – військовослужбовця 125-ї окремої роти 288-й піхотного запасного полку. Зазначалося, що звільнення необхідне для забезпечення його участі в засіданні полкового комітету, де планувалося отримати від нього свідчення. При цьому передбачалося, що солдата конвоюватимуть [19, арк. 25].

У документі, надісланому до коменданта м. Тернопіль у травні 1917 р., командир 204-та артилерійська бригада звертався з проханням звільнити з-під арешту підпоручика Данилова – військовослужбовця 2-й окремих важкий артилерійський дивізіон. У зверненні зазначалося, що офіцер утримувався на гарнізонній гауптвахті Тернополя, однак двотижневий термін його перебування під арештом уже закінчився, у зв'язку з чим просили видати розпорядження про його звільнення. Документ підписано полковником – командиром бригади, а також виконувачем обов'язків бригадного ад'ютанта у чині прапорщика, що засвідчувало офіційний характер звернення та його належність до системи військового управління діючої армії [19, арк. 33].

Висновки. Дослідження дислокації та переміщення підрозділів російської окупаційної армії у Тернополі в 1916–1917 рр. свідчить, що місто було важливим стратегічним центром для російських військ. Його розташування дозволяло контролювати транспортні шляхи та оперативно реагувати на зміни фронтової ситуації. Військові підрозділи постійно переміщувалися, змінюючи розташування залежно від потреб фронту, що відображало нестабільність воєнного часу. Дослідження аналізованих процесів дозволяє глибше зрозуміти особливості функціонування окупаційної армії та її вплив на соціально-економічну ситуацію в місті, підкреслюючи важливість Тернополя як вузла військової та адміністративної діяльності під час Першої світової війни.

Література

1. Реєнт О. П., Янишин Б. М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 3–33.
2. Реєнт О. Україна в першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти. *Terra Cossacorum: студії з давньої історії України: Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степановича Степанова*. К., 2007. 566 с.
3. Головченко В.І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни. К., 2009. 448 с.
4. Реєнт О. П., Янишин Б. М. Велика війна 1914–1918 рр. у сучасній українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 4–21.
5. Окаринський В. Тернопіль: люди, історія (від давнини до 1991 р.). Тернопіль, 2017. 512 с.
6. Орлик С. В. Фінансова політика російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.): дис. ... д-ра іст. наук. К., 2018. 806 с.
7. Зуляк І., С. Сегеда. Окупаційна політика російської влади в генерал-губернаторстві Галичина в 1914 р. (на прикладі Тернопільської губернії). *Український історичний журнал*. 2022. № 1. С. 48–62.
8. Зуляк, І., Кліш А. Використання російською армією транспортних комунікацій в умовах Першої світової війни (на прикладі Тернопільської губернії). *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 190–203.
9. Zulyak, I. & Kovbasa, V. (2023). Education Issue Under the Conditions of the Russian Occupation of Eastern Galicia and Northern Bukovina (1914–1917). *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk [East European Historical Bulletin]*, 26, 43–54. doi: 10.24919/2519-058X.26.275199.

10. Іван Зуляк, Ярослав Богдан. Матеріально-фінансове забезпечення російської окупаційної армії у Тернопільській губернії (1914–1915 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2024. Випуск 1. С. 34–41.
11. Іван Зуляк, Ярослав Богдан. Декларативні наміри російської окупаційної влади щодо надання допомоги місцевому населенню Тернопільської губернії у 1914 р. *На перетині епох. Перша світова війна: феноменологія, геополітичні та гуманітарні наслідки, історична пам'ять. Міжнародна наукова конференція, присвячена 110-й річниці початку Великої війни 1914–1918 рр., Чернівці, 27–28 вересня 2024 р. Матеріали і тези доповідей* / Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2024. С. 73–75.
12. Іван Зуляк. Конфіскація власності та шпигуноманія як елементи російської окупаційної влади в Тернопільській губернії у 1914 р. *Міжнародна науково-практична конференція, приурочена 110-й річниці початку Першої світової війни «Велика війна в історії людства»*. Тернопіль, 2024. С. 115–118.
13. Іван Зуляк, Ярослав Богдан. Фінансові витрати російських окупаційних адміністрацій Тернопільської губернії (1914–1916 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2024. Випуск 2. С. 63–70.
14. Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників / упоряд. В. Семенів. 2-ге вид. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 528 с.: іл.
15. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-302. Оп. 1. Спр. 1. 170 арк.
16. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-302. Оп. 2. Спр. 2. 158 арк.
17. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-302. Оп. 1. Спр. 3. 148 арк.
18. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-302. Оп. 2. Спр. 6. 126 арк.
19. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-302. Оп. 2. Спр. 13. 252 арк.
20. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-302. Оп. 2. Спр. 15. 189 арк.

References

1. Reient, O. P., Yanyshyn, B. M. (2004). Ukraine v period Pershoi svitovoi viiny: istoriohrafichnyi analiz [Ukraine during the First World War: A Historiographical Analysis]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4, S. 3–33. [in Ukrainian].
2. Reient, O. (2007). Ukraina v pershii svitovii viini: suchasni naukovo-metodolohichni aktsenty [Ukraine in the First World War: Contemporary Scholarly and Methodological Emphases] / Terra Cossacorum: studii z davnoi istorii Ukrainy: *Naukovyi zbirnyk na poshanu doktora istorychnykh nauk, profesora Valeriia Stepanovycha Stepankova*. K., S. 528–545. [in Ukrainian].
3. Holovchenko, V.I., Soldatenko, V. F. (2009). Ukrainske pytannia v roky Pershoi svitovoi viiny [Ukrainian Issues during the First World War]. K., 448 s. [in Ukrainian].
4. Reient, O. P., Yanyshyn, B. M. (2014). Velyka viina 1914–1918 rr. u suchasni ukrainskii istoriohrafii [The Great War 1914–1918 in Contemporary Ukrainian Historiography]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3, S.4–21. [in Ukrainian].
5. Okarynskyi, V. (2017). Ternopil: liudy, istoriia (vid davnyiny do 1991 r.) [Ternopil: People and History (from Ancient Times to 1991)]. Ternopil, 512 s. [in Ukrainian].
6. Orlyk, S. V. (2018). Finansova polityka rosiiskoho okupatsiinoho rezhymu v Halychyni ta Bukovyni v roky Pershoi svitovoi viiny (1914–1917 rr.): dys. ... d-ra ist. nauk [Financial Policy of the Russian Occupation Regime in Galicia and Bukovina during the First World War (1914–1917): Doctoral Dissertation in History]. K., 806 s. [in Ukrainian].
7. Zuliak, I., Sehed, S. (2022). Okupatsiina polityka rosiiskoi vlady v general-gubernatorstvi Halychyna v 1914 r. (na prykladi Ternopilskoi gubernii) [Occupation Policy of the Russian Authorities in the General-Governorate of Galicia in 1914 (on the Example of Ternopil Governorate)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 1, S. 48–62. [in Ukrainian].
8. Zuliak, I., Klish A. (2022). Vykorystannia rosiiskoiu armiieiu transportnykh komunikatsii v umovakh Pershoi svitovoi viiny (na prykladi Ternopilskoi gubernii) [The Use of Transport Communications by the Russian Army during the First World War (on the Example of Ternopil Governorate)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4, S. 190–203. [in Ukrainian].

9. Zulyak, I. & Kovbasa, V. (2023). Education Issue Under the Conditions of the Russian Occupation of Eastern Galicia and Northern Bukovyna (1914–1917). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk* [East European Historical Bulletin], 26, 43–54. doi: 10.24919/2519-058X.26.275199. [in Ukrainian].

10. Ivan, Zuliak, Yaroslav, Bohdan. (2024). Materialno-finansove zabezpechennia rosiiskoi okupatsiinoi armii u Ternopilskii hubernii (1914–1915 rr.) [Material and Financial Support of the Russian Occupation Army in Ternopil Governorate (1914–1915)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*. Vypusk 1, S. 34–41. [in Ukrainian].

11. Ivan, Zuliak, Yaroslav, Bohdan. (27–28 veresnia 2024 r.). Deklaratyvni namiry rosiiskoi okupatsiinoi vlady shchodo nadannia dopomohy mistsevomu naselenniu Ternopilskoi hubernii u 1914 r. [Declarative Intentions of the Russian Occupation Authorities Regarding Assistance to the Local Population of Ternopil Governorate in 1914]. *Na peretyni epokh. Persha svitova viina: fenomenolohiia, heopolitychni ta humanitarni naslidky, istorychna pamiat. Mizhnarodna naukova konferentsiia, prysviachena 110-y richnytsi pochatku Velykoi viiny 1914–1918 rr.* Chernivtsi, Materialy i tezy dopovidei / Nauk. red. O.V. Dobrzhanskyi. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, S. 73–75. [in Ukrainian].

12. Ivan, Zuliak. (2024). Konfiskatsiia vlasnosti ta shpyhunomaniia yak elementy rosiiskoi okupatsiinoi vlady v Ternopilskii hubernii u 1914 r. [Confiscation of Property and Spy Mania as Elements of Russian Occupation Rule in Ternopil Governorate in 1914]. *Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia, pryurochena 110-y richnytsi pochatku Pershoi svitovoi viiny «Velyka viina v istorii liudstva»*. Ternopil, S. 115–118. [in Ukrainian].

13. Ivan, Zuliak, Yaroslav, Bohdan. (2024). Finansovi vytraty rosiiskykh okupatsiinykh administratsii Ternopilskoi hubernii (1914–1916 rr.) [Financial Expenditures of the Russian Occupation Administrations in Ternopil Governorate (1914–1916)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*. Vypusk 2, S. 63–70. [in Ukrainian].

14. Moskovska okupatsiia Halychyny 1914–1917 rr. za svidchenniamy suchasnykyv. (2020). [Moscow Occupation of Galicia 1914–1917 According to Contemporary Accounts] / uporiad. V. Semeniv. 2-he vyd. Lviv: Vydavnytstvo «Apriori», 528 s.: il. [in Ukrainian].

15. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. F. R-302. Op. 1. Spr. 1. 170 ark. [in Ukrainian].

16. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. F. R-302. Op. 2. Spr. 2. 158 ark. [in Ukrainian].

17. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. F. R-302. Op. 1. Spr. 3. 148 ark. [in Ukrainian].

18. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. F. R-302. Op. 2. Spr. 6. 126 ark. [in Ukrainian].

19. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. F. R-302. Op. 2. Spr. 13. 252 ark. [in Ukrainian].

20. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. F. R-302. Op. 2. Spr. 15. 189 ark. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 04.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)